

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

SGP verandert door politiek van actieve tolerantie

De SGP sluit vrouwen uit van passief kiesrecht. Wat te doen in deze kwestie, waarbij zowel de vrijheid van godsdienst als het non-discriminatiebeginsel in het geding is? Voor een verbetering van de positie van vrouwen biedt verbod, noch passieve tolerantie soelaas. Alleen door het onder protest en voortdurend debat ruimte bieden aan een partij die vrouwen ten aanzien van een essentieel grondrecht discrimineert, worden veranderingen ten goede afgedwongen.

door *Ineke Bakker*

Directeur van Stichting Oikos. Van 1995-2007 was zij algemeen secretaris van de Raad van Kerken in Nederland.

HEB BEN POLITIEKE PARTIJEN DIE VROUWEN op religieuze gronden het actief en/of passief kiesrecht weigeren, in Nederland bestaansrecht? Moeten we in Nederland partijen tolereren die zelf niet democratisch zijn en zelfs mensenrechten schenden?

Het standpunt van de SGP biedt een prachtige casus voor een bezinning op de relatie tussen godsdienstvrijheid, tolerantie en vrouwenrechten

Het zijn spannende vragen rond de relatie tussen godsdienstvrijheid, democratie en tolerantie. Op de achtergrond van de recente discussies speelt ongetwijfeld de angst voor een groeiende invloed van conservatieve islamitische groepen. Lopen vrouwen het risico het zo moeizaam verworven kies-

recht weer te verliezen?¹ Hoe ver moet de tolerantie van een samenleving gaan tegenover intoleranten? Is vrijheid van godsdienst een vrijbrief voor discriminatie?

Dit zijn geen theoretische vragen, al betreffen ze niet zozeer islamitische partijen in ons land. Bij mijn weten is er in Nederland geen landelijke islamitische partij die vrouwen uitsluit van het kiesrecht. Er is wel een christelijke partij die vrouwen op religieuze gronden het passief kiesrecht onthoudt. Daarmee biedt het standpunt van deze partij, de Staatkundig Gereformeerde Partij (SGP), een prachtige casus voor een bezinning op de relatie tussen vrijheid van godsdienst, tolerantie en de rechten van vrouwen.

RELIGIE

Wie de geschiedenis van religies bestudeert, kan bijna niet anders dan concluderen dat de meeste nauwelijks raad weten met vrouwen. De houding tegenover vrouwen is op haar best ambivalent. Op allerlei manieren worden in de verschillende religies regels en rollen voor vrouwen vastgelegd, opvallend veel meer dan voor mannen. De regels variëren van kledingvoorschriften tot gedragsregels bij bepaalde belangrijke gebeurtenissen als geboortes en huwelijken. Religies bevestigen en legitimeren daarmee doorgaans de in de betreffende samenleving heersende culturele gewoonten. Ze doen dat met één van de sterkste argumenten: namelijk dat dit gebod of verbod de wil van God, Allah of een andere hogere macht is. Vooral de seksualiteit van vrouwen is door de eeuwen heen onderwerp van inperking en controle geweest. Maar ook het innemen van belangrijke posities in de religieuze instituten of de samenleving is vrouwen vaak verboden.

Anderzijds zijn er in alle religies ook vele voorbeelden van stromingen en van individuele vrouwen en mannen die de onderdrukking van vrouwen hebben bestreden en de positie van vrouwen juist hebben versterkt. Veel vrouwen hebben troost en steun ervaren in hun geloof, en hun identiteit en levensdoel in één van de religies gevonden. En onmiskenbaar is er in alle wereldreligies sinds het begin van de twintigste eeuw een proces van religieuze emancipatie op gang gekomen.² Standpunten als die van de SGP worden in steeds sterkere mate bestreden. In Nederland zijn het niet alleen de emancipatie van vrouwen, maar ook ontwikkelingen als de voortgaande individualisering en secularisering die daarbij een rol spelen. De toenemende diversiteit in de samenleving roept de vraag op in hoeverre mensen met zeer uiteenlopende religieuze, levensbeschouwelijke en politieke overtuigingen kunnen samenleven zonder dat dit tot geweld of heftige conflicten leidt.

TOLERANTIE

Daarmee komt tolerantie in beeld. Nederland geldt als een land waar al eeuwen vrijheid van godsdienst en meningsuiting bestaat. De wortels daar-

van liggen in de religieuze conflicten uit de zestiende eeuw. In 1579 werd de Unie van Utrecht gesloten, waarin voor het eerst de vrijheid van godsdienst en geweten werd vastgelegd. Deze unie is, wat betreft politieke tolerantie, een mijlpaal in de wereldgeschiedenis.³ Naast de erkenning van het belang van religieuze pluraliteit, die werd versterkt door de ervaringen van onderdrukking, speelden ook pragmatische overwegingen een rol. Interessant is dat tolerantie geen neutraal begrip is.⁴ De invulling van het begrip wordt mede bepaald door iemands religie of levensbeschouwing, maatschappijvisie of waarheidsopvatting. De brochure *Overtuigd tolerant. Een bijdrage aan de bezinning over tolerantie* van de beraadgroep ethische vragen van de Raad van Kerken in Nederland⁵ illustreert mooi hoe zelfs binnen de christelijke traditie de verschillende kerkgenootschappen — dankzij traditie, ervaringen en theologie — eigen invullingen van het begrip tolerantie kennen. Staat bij rooms-katholieken de verbondenheid van alle mensen centraal, bij protestanten ligt de nadruk meer op de vrijheid van het individu. Remonstranten hechten zeer aan verdraagzaamheid, misschien wel juist omdat zijzelf in 1619 slachtoffer waren van onverdraagzaamheid in de toenmalige gereformeerde kerk. Doopsgezinden kennen geen systematische doordenking van het begrip tolerantie, maar dankzij hun nadruk op de vijandliefde kreeg het begrip bij hen vooral praktisch vorm.

In dezelfde brochure wordt een onderscheid gemaakt tussen twee vormen van tolerantie. Passieve tolerantie betekent dat mensen fatsoenlijk met elkaar omgaan, zonder het gedrag of de opvattingen van anderen te verketteren of onmogelijk te maken. Zo blijven conflicten binnen de perken. Actieve tolerantie gaat een stap verder. Die vereist kennis en begrip van de ander, vraagt om dialoog en een actieve betrokkenheid op elkaar. Tolerantie is dan aandachtige ontmoeting, waarbij je zo goed en eerlijk mogelijk probeert te begrijpen waarom de ander anders denkt, handelt, oordeelt en gelooft. Actieve tolerantie is bepaald niet gemakkelijk, het kan zelfs pijnlijk zijn. Want een mens zal soms meningen of gedragingen moeten accepteren die ingaan tegen de diepste eigen overtuigingen. Maar juist in een democratie verdienen rechten van minderheden — ook van minderheden met verfoeilijke opvattingen of rare gewoontes — ruimte en bescherming, althans voor zover deze meningen en gedragingen binnen de marges van de wet blijven. Dat brengt ons bij de concrete feiten van de SGP-casus.

DE FEITEN

De SGP is sinds de oprichting in 1918 van mening dat vrouwen op religieuze gronden moeten worden uitgesloten van het actief en passief kiesrecht,

het partijlidmaatschap en van bestuursfuncties in de partij. In artikel 10 van het Program van Beginselen⁶ wordt het actief kiesrecht echter aan het geweten van vrouwen overgelaten. Vanwege deze discriminatie van vrouwen spant de Stichting proefprocessenfonds Clara Wichmann een rechtszaak aan tegen de staat en de SGP. In september 2005 oordeelt de Haagse rechtbank dat de Nederlandse overheid onrechtmatig heeft gehandeld en dat zij de SGP geen subsidie meer mag verlenen. Door ratificering van het VN-Vrouwenverdrag heeft Nederland zich verplicht passende maatregelen te nemen om discriminatie van vrouwen in het politieke leven uit te bannen. De rechtbank is van mening dat Nederland deze verplichtingen niet is nagekomen. Op grond van dit vonnis heeft de staat de subsidie voor de SGP voor 2006 ingetrokken.

Op 24 juni 2006 besluit een partijvergadering van de SGP in Gouda een voorstel van het hoofdbestuur aan te nemen om vrouwen het lidmaatschap van de partij toe te staan. Politieke functies en ook het passief kiesrecht blijven echter alleen aan mannen voorbehouden.

Intussen gaat de SGP in beroep tegen het intrekken van de subsidie bij de sector bestuursrecht van de rechtbank in Den Haag. De rechtbank verwerpt dat beroep, maar in hoger beroep heeft de Raad van State op 5 december 2007 uitgesproken dat het ministerie van Binnenlandse Zaken de SGP alsnog subsidie moet verlenen. De Raad is van oordeel dat het Vrouwenverdrag niet dwingt tot het buiten toepassing laten van de Wet subsidiëring politieke partijen. De SGP krijgt dus weer subsidie.

De staat was echter al eerder in beroep gegaan tegen het vonnis van de rechtbank bij het Gerechtshof in Den Haag. Nauwelijks twee weken na de uitspraak van de Raad van State oordeelt ook het Gerechtshof op 20 december 2007 dat de overheid de SGP subsidie moet verlenen. Maar het hof bekrachtigt wel het vonnis van de rechtbank in Den Haag dat de Staat onrechtmatig handelt door niet op te treden tegen de discriminatie van vrouwen door de SGP. Het hof geeft een zeer uitvoerige verantwoording en verwijst onder meer naar de Grondwet, het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens en naar het VN-Vrouwenverdrag als basis voor zijn oordeel. Het hof is van mening dat de Nederlandse staat effectieve maatregelen moet nemen om de discriminatie van vrouwen door de SGP tegen te gaan. Deze situatie vergt nadere regelgeving, maar over de precieze invulling daarvan doet het hof geen uitspraken. Het hof geeft een uitgebreide toelichting waarom dit vonnis de vrijheid van godsdienst niet wezenlijk aantast. Hooguit wordt het grondrecht op godsdienstvrijheid 'in de buitenste schil' geraakt. Het hof hecht vooral groot belang aan de omstandigheid 'dat de discriminatie zich niet afspeelt in private verhoudingen, maar zich manifesteert en zijn uitwerking heeft in de kern van ons democratisch bestel,

namelijk bij de verkiezingen voor gemeenteraad, provinciale staten en parlement. Anders dan bijvoorbeeld een gezelligheidsvereniging of sportclub, vervullen politieke partijen een essentiële rol in het kiesstelsel. (...) De democratische rechtsstaat wordt op fundamentele wijze aangetast indien zijn vertegenwoordigende organen — ook al is het maar voor een deel — tot stand zijn gekomen op een wijze waarbij een essentieel grondrecht, het verbod op discriminatie van vrouwen, wordt geschonden'. Daarom weegt handhaving van het discriminatieverbod het zwaarst, naar de afweging van het hof.

Inmiddels is de staat — volgens een persbericht van 7 maart 2008 — in cassatie gegaan tegen de uitspraak van het hof, waarbij onder andere de vraag naar de onderlinge verhouding tussen de grondrechten, zoals het discriminatieverbod en het passief kiesrecht tegenover de vrijheid van godsdienst, vereniging en meningsuiting, aan de orde moet komen. Met andere woorden: wordt vervolgd.

WAT HET ZWAARST WEEGT

De gerechtelijke uitspraken laten zien dat het om ingewikkelde afwegingen van grondrechten en belangen gaat. Dat de afwegingen betrekking hebben op het functioneren van de democratie, maakt de kwestie nog delicater.

Laten we daarom eerst maar kijken welke redeneringen er theoretisch te volgen zijn. De eerste is dat discriminatie van vrouwen een zodanig ernstige schending is van een fundamenteel grondrecht dat de SGP verboden moet worden. Dat is het standpunt van het Clara Wichmannfonds, dat aandringt op een verbod van de SGP. Partijen die het vrouwenkiesrecht verwerpen, schenden internationale verdragen en horen niet thuis in een democratie. Vrijheid van godsdienst is daaraan ondergeschikt.

Een tweede redenering laat de vrijheid van godsdienst zwaarder wegen dan de discriminatie van vrouwen. Niet omdat men voor discriminatie is, maar omdat vrijheid van godsdienst een uiterst belangrijk recht is en er alternatieven zijn. Vrouwen hoeven geen lid van de SGP te worden, er zijn genoeg andere partijen. Zolang de SGP maar toelaat dat andere partijen vrouwen wel het kiesrecht gunnen, mag zij zelf exclusief zijn. Er is immers verschil tussen exclusiviteit en intolerantie. Zolang de SGP andere partijen niet dwarsboomt, mag zij haar beleid voortzetten.⁷

Afgezien van deze twee redeneringen zijn er nog minstens twee andere, sterk verwante benaderingswijzen. Zo valt te betogen dat in een democratische rechtsstaat een grote ruimte gelaten moet worden aan partijen om hun meningen te uiten. Juist standpunten en visies van minderheden moe-

ten alle ruimte krijgen. Democratie staat of valt met de participatie van alle burgers en is gebaseerd op het gelijkheidsideaal. Het uitsluiten van vrouwen van politieke functies, ook al gaat het om functies binnen een politieke partij, is niet aanvaardbaar. Maar er moet wel worden onderscheiden tussen wat de SGP bepleit en wat zij in praktijk brengt. Dit is bijvoorbeeld de mening van prof. Wibren van der Burg. Hij pleit weliswaar niet voor een partijverbod, maar wel voor signalen als strafrechtelijke boetes en het intrekken van subsidies.⁸ Hij wijst bovendien op het belang van dialoog en discussie over de kwestie. Kort samengevat komt zijn redenering erop neer dat de SGP wel mag zeggen dat vrouwen niet thuis horen in de politiek, maar ze mag er niet naar handelen. Deze redenering ligt dicht aan tegen die van het gerechtshof in zijn vonnis van 20 december 2007, dat immers ook het belang van de democratische rechtsstaat, waarbij de vertegenwoordiging door partijen zonder discriminatie tot stand moet komen, stelt boven de vrijheid van godsdienst. Het hof meent dan ook dat de staat maatregelen moet treffen, al wordt niet gevraagd de subsidie stop te zetten.

Een verwante redenering volgt filosoof Ger Groot. Hij gaat eveneens uit van het grote belang van het vrije debat in een democratie, maar gaat een stap verder door te stellen dat de grondslag van de moderne democratie vraagt om een onbegrensde tolerantie jegens elke politieke stem die daarin opklinkt, ook wanneer zij met die grondslag in strijd is.⁹ Er mag dus niet alleen vrijuit worden gesproken, maar ook gehandeld, althans voor zover men binnen de grenzen van de wet blijft. Groot betoogt dat vrijheid van meningsuiting voor politieke partijen bijna absoluut is, wil het democratisch staatsbestel de tak niet afzagen waarop het zelf zit. Politieke partijen hebben een uitzonderlijke status, omdat zij de kanalen zijn via welke de

volkssoevereiniteit wordt uitgeoefend. Democratie veronderstelt dan ook de grootst mogelijke vrijheid van politieke meningsvorming en meninguiting. Politieke partijen zijn juist de vrijplaatsen waar de uiteenlopende meningen van het volk stem krijgen. Hij wijst op de Noord-Ierse politieke partij Sinn Féin die is verbonden met terro-

ristische organisaties en toch niet werd verboden. Zolang deze partijen geen geweld gebruiken, horen zij ruimte te krijgen. Men mag van partijen wel eisen dat zij geen geweld gebruiken, maar niet dat zij het antidiscriminatie- of tolerantiebeginsel eerbiedigen. Groot erkent wel dat juist het gegeven dat er in een open en tolerante samenleving zelfs ruimte is voor

Juist het gegeven dat er in een open en tolerante samenleving zelfs ruimte is voor de intoleranten, is haar 'hachelijkste paradox'

de intoleranten, haar ‘hachelijkste paradox’¹⁰ is. Maar binnen deze ruimte van formele tolerantie staat het ieder vrij standpunten van anderen die men onverdraaglijk vindt, inhoudelijk geheel niet te tolereren en frontaal te verwerpen. Ook Groot pleit voor debat.

Hoewel de standpunten van Van der Burg en Groot dicht bij elkaar liggen, is er toch een verschil. Terwijl de uitzonderlijke status van politieke partijen bij Van der Burg reden is om de SGP sancties op te leggen — al pleit hij niet voor een verbod —, komt Groot op grond van de erkenning van dezelfde uitzonderlijke status juist tot de grootst mogelijke terughoudendheid om in te grijpen.

FEMINISTISCH PERSPECTIEF

Vanuit feministisch perspectief is belangrijk welke benadering uiteindelijk de meeste kans biedt om de positie van vrouwen te versterken. De geschiedenis van de strijd om het vrouwenkiesrecht leert dat er verschillende strategieën zijn en dat tal van factoren het verloop bepalen.¹¹ De inbreng van vrouwen zelf (en van mannelijke bondgenoten) is daarbij van groot belang. Veranderingen van binnenuit hebben meer draagvlak dan veranderingen die onder druk van buiten tot stand komen. Bij van buitenaf opgelegde verplichtingen bestaat het risico dat een partij in een isolement raakt en radicaliseert. Juist tolerantie van minderheden — zelfs minderheden met verwerpelijke opvattingen — versterkt de democratie. Met partijverboden schiet niemand iets op.¹² Daarom vind ik het uitstekend dat het Clara Wichmannfonds de SGP voor de rechter daagt, maar ik ben tegelijkertijd blij dat de rechter de partij niet verbiedt. Hoewel ik de opvatting van de SGP een schending vind van mensenrechten en van het christelijk Godsbeeld en niet zal rusten om deze opvatting met argumenten te bestrijden, vind ik een verbod van de partij geen oplossing. Principieel niet, omdat juist in een democratie zoveel mogelijk ruimte moet blijven voor afwijkende opvattingen, zelfs van overtuigingen die anderen discrimineren. Hierin ben ik het eens met Wibren van der Burg en Ger Groot. En evenals zij ben ik van mening dat hier alleen sprake kan zijn van actieve tolerantie, van tolerantie die gepaard gaat met voortdurende discussie en debat. Om de SGP zonder enige discussie haar discriminerende opvattingen en praktijken te laten voortzetten — omdat zij toelaat dat andere partijen wel het vrouwenkiesrecht hanteren — is mij te gemakzuchtig. Voor passieve tolerantie is geen plaats. Juist omdat het om ernstige vormen van discriminatie gaat, is een voortdurend debat en zelfs protest noodzakelijk. De rechtszaken bieden daarvoor concrete aanknopingspunten. Dat Van der Burg het debat wil versterken met bijvoorbeeld het opleggen van

strafrechtelijke boetes of het intrekken van de subsidie lijkt sympathiek, maar vertroebelt uiteindelijk de discussie omdat er gemakkelijk een element van chantage in sluipt: 'Als jij niet vindt wat ik vind, trek ik je zakgeld/subsidie in'.

Zo kom ik uit bij de hachelijkste paradox van Ger Groot: ruimte laten voor een partij die vrouwen ten aanzien van een essentieel grondrecht discrimineert. De SGP de ruimte laten en tolereren, onder voortdurende discussie en protest, is inderdaad hachelijk. Maar anderzijds is het risico ook weer niet zo groot. En het zou strategisch nog wel eens de beste keuze kunnen zijn. Immers, recente ontwikkelingen in de SGP bieden een bescheiden positief perspectief. De partij heeft niet alleen het lidmaatschap opengesteld voor vrouwen, maar onlangs ook het theocratisch ideaal opgegeven en de democratische rechtsstaat als uitgangspunt aanvaard. Dit is belangrijk, omdat de SGP weliswaar haar exclusieve standpunt handhaaft, maar toelaat dat andere partijen wel vrouwen verkiesbaar stellen. Dat was natuurlijk al de praktijk, maar nu is deze tolerantie van SGP-zijde bij wijze van spreken 'democratisch verankerd'. Dit is winst. En, eerlijk gezegd, heb ik alle vertrouwen in al die jonge steeds beter opgeleide vrouwen in SGP-gezinnen. Ooit zullen zij hun rechten opeisen, op hun eigen manier, met eigen argumenten. Op de paar eeuwen die de strijd voor het vrouwenkiezrecht al duurt, maken die paar jaar ook niet uit.¹³

Noten

- 1 Zie voor een overzicht van deze strijd wereldwijd: Ségolène Samouiller en Kareen Jabre, De inzet van stemrecht en deelname van vrouwen aan de politiek, in: Christine Ockrent (red.), *Zwartboek. De positie van vrouwen wereldwijd*. Amsterdam: Artemis & co 2007 p. 347-376. Overigens kennen de meeste islamitische landen stemrecht voor vrouwen. In Pakistan en Indonesië bekleden vrouwen sinds jaren vooraanstaande functies in de politiek.
- 2 C. Cornille, *Vrouwen in de wereldgodsdiens. Teksten, tradities en recente ontwikkelingen*. Rotterdam: Lemniscaat 1994 p. 176
- 3 Jan Willem Sap, Voor de vrije Nederlanden en de eer van God: Politieke tolerantie in de zestiende eeuw. In: Marcel ten Hooven (red.), *De lege tolerantie. Over vrijheid en vrijblijvendheid in Nederland*. Amsterdam: Boom 2001, 2002 p. 41-59
- 4 Marcel ten Hooven spreekt over 'lege' tolerantie en bedoelt daarmee een 'moreel ongeladen vorm van tolerantie'; deze is onwerkbaar in een veelvormige en veelkleurige samenleving als de onze. Marcel ten Hooven (red.), *De lege tolerantie* p. 14
- 5 Raad van Kerken in Nederland, *Overtuigd tolerant. Een bijdrage aan de bezinning over tolerantie*. Amersfoort 2004
- 6 2^e gewijzigde druk uit 2003
- 7 Dit standpunt kan afgeleid worden uit de oratie *Exclusiviteit en (in)tolerantie: schurende relaties tussen recht en religie* van prof. mr. F.T. Oldenhuis aan de Rijksuniversiteit Groningen, 23 mei 2006
- 8 Wibren van der Burg, *Over religie, moraal en politiek. Een vrijzinnig alternatief*. Kampen: Uitg. Ten Have 2005 p. 160-161
- 9 Zo: Ger Groot in: *Aanstoot en sluipend gif: Tolerantie, democratie en het gareel van politieke partijen in: Marcel ten Hooven, a.w. p. 202-210.*

-
- 10 a.w. p. 206
- 11 Samouiller en Jabre onderscheiden een revolutionaire benadering die zich baseert op gelijke rechten voor mannen en vrouwen en een reformistische of utilitaristische benadering die de specifieke kwaliteiten van vrouwen benadrukt. Beide benaderingen achten zij niet met elkaar in tegenspraak, a.w. p.351-353.
- 12 De theoloog Erik Borgman herinnert eraan dat Thorbecke, de grondlegger van de Nederlandse parlementaire democratie, katholieken, toen deze nog niet voor democratie waren, toch stemrecht gaf. Katholieken werden
- democraten door in de democratie mee te doen (in *Liturgiekrant 2008* van 1KV Pax Christi).
- 13 Tot de Millennium Ontwikkelingsdoelen, waartoe in 2000 regeringsleiders zich hebben verplicht deze in 2015 gerealiseerd te hebben, behoren ook gelijke rechten voor mannen en vrouwen. Eén van de indicatoren om die gelijkheid vast te stellen, is de deelname van vrouwen in nationale parlementen. Thans is Rwanda het land met de meeste vrouwelijke parlementsleden, gevolgd door de Scandinavische landen. Zie http://www.undp.org/publications/MDG_Report_2008_En.pdf